

Lollok, Marek

Kritika katolická, křesťanská, spirituální...

In: Lollok, Marek. *Kritika v pohybu : literární kritika a metakritika 90. let 20. století*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 69-88

ISBN 978-80-210-9416-1; ISBN 978-80-210-9417-8 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141948>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KRITIKA KATOLICKÁ, KŘESŤANSKÁ, SPIRITUÁLNÍ...

K pojmu katolická kritika

Pokud chceme hovořit o dalším nepřehlédnutelném jevu v literární kritice 90. let, přesněji řečeno o jejím určitém typu či přinejmenším tendenci, s označením váháme. Kritika katolická? Křesťanská? Spirituální? Či třeba – ještě širěji – kritika duchovně orientovaná, duchovně založená, náboženská? Třebaže všechny tyto přívlastky jednoznačně směřují do týchž míst, rozhodně nejsou totožné, a nakonec ani zcela přesné. A navíc, i když se rozhodneme pro jeden (anebo bychom dokonce našli nějaký jiný, vhodnější, totiž všechny uvedené přívlastky zastřešující), bude nutně uvažovat dále a smysl tohoto atributu právě ve vztahu k literární kritice ozřejmit.

Pro začátek se přikloňme k označení kritika „katolická“, popřípadě „katolicky orientovaná“, které má v českém kontextu na rozdíl od termínů „křesťanská kritika“ či „spirituální kritika“ jistou tradici – zvláště pak v návaznostech na tzv. katolickou literaturu. Třebaže katolická literatura sama o sobě, a to ani v období 90. let 20. století, není předmětem našeho zájmu (literárně historicky, popřípadě interdisciplinárně se jí podrobněji zabývali jiní),¹⁴³ pokusy o její delimitaci musíme vzít v potaz: je totiž nasnadě, že eventuální tázání po tom, čím je a jaká je „katolická literární kritika“ v 90. letech 20. století, je s otázkou katolické literatury úzce spjata.

Obsah a rozsah pojmu katolická literatura přes relativní konkrétnost (z naznačené pojmové řady katolický–křesťanský–náboženský–spirituální jde o pojem nejurčitější) není konsenzuální; nalezení jediné univerzální definice je obtížné. Shoda panuje jen potud, že jde o literaturu nějakým způsobem spojenou s katolickou,

143 Zvýšený zájem o katolickou literaturu se objevuje právě v 90. letech 20. století; soustavněji se jí v tomto období věnují např. Mojmír Trávníček, Jaroslav Med, Jiří Kudrnáč, Ladislav Soldán, Martin C. Putna, Radovan Zejda, Miloš Doležal ad.

resp. křesťanskou náboženskou vírou. Existuje množství překrývajících se i protichůdných názorů, které se profilují podle odpovědi na otázku, zda „katolickým“ má být subjekt, obsah či kontext literárního díla, nemluvě o tom, jak a do jaké míry má takovým být. Katolická literatura tak může být chápána v relativně úzkém smyslu, tj. jako literatura psaná formálně katolickými činiteli či jako literatura zjevně prosazující katolická dogmata, anebo naopak může být pojímána značně extenzivně, až k rozostření svých hranic (např. jako veškerá literatura, v níž se nějakým, třeba i dílčím či implicitním způsobem objevují katolické, resp. křesťanské náměty, témata, motivy či jiné náboženské prvky a souvislosti, včetně případné polemiky s nimi).¹⁴⁴

Ať už bude vymezení katolické literatury jakékoli, ptáme-li se na ni, hledáme specifické definiční znaky jistého předmětu bádání, mluvíme-li však o literární kritice, máme obecně vzato na mysli přinejmenším dva základní pohledy. Může jít jednak o typ literárněvědného myšlení a bádání, který se katolickou literaturou (v jakémkoli pojetí) zabývá, jednak může jít o kritiku „katolickou (křesťanskou, spirituální) optikou“ – bez ohledu na předmět zájmu. Obě eventuality přitom bývají v praxi často prolnuty, tzn. že katolicky orientovaný a/nebo katolickým prizmatem soudící kritik si často pro svou reflexi vybírá literaturu a tematiku povýtce katolickou, popřípadě obecněji křesťanskou. V této kapitole nás zajímá především druhý naznačený význam, tedy podoba a projevy kritiky založené na katolických (křesťanských, spirituálních apod.) východiscích, resp. kritiky, která určité katolické hodnoty výslovně prosazuje či se prokazatelně alespoň v minimální míře ke křesťanství vztahuje. Podobně jako v předchozí kapitole platí, že při zkoumání tohoto typu literární kritiky nelze pominout kontext, v němž se ocitá.

*

Při vymezování pojmu katolická kritika je nutné neopomenout zřejmě její nejúspěšnější období, tj. 20. a 30. léta 20. století. Situace v literatuře a umění tehdy

144 Obsáhleji se dosavadními pokusy o vymezení katolické literatury zabývá Martin C. Putna. Hovoří o čtyřech základních typech: 1) konceptu „kněžsko-statickém“ – katolickou je literatura psaná výhradně kněžími; 2) konceptu „úzkém“ – katolická je ta literatura, která vychovává ke katolické zbožnosti, popřípadě, řečeno striktněji ta, která „stoprocentně a beze zbytku splňuje normy katolické dogmatiky a mravouky“; 3) konceptu „širokém“ – do katolické literatury se řadí ta literatura, která „vykazuje alespoň minimum příbuznosti s katolickou vírou nebo sympatií pro ni, ba i jen pro křesťanství obecně chápané, ba i jen pro náboženství vůbec“; a konečně 4) konceptu „elitním a individualistickým“, který lze shrnout do teze „neexistuje žádná katolická literatura – každé dobré umění je eo ipso katolické“. Protože se Putnovi žádný z uvedených modelů nejeví jako vhodný, navrhuje své vlastní vymezení katolické literatury. O katolické literatuře lze podle něj mluvit teprve od okamžiku sekularizace katolického světa, tedy od té doby, kdy se církev stává „pouze“ jednou ze zájmových skupin ve společnosti, jistou menšinou v ní (tj. cca od 19. století). Specifická „katolická literatura“, odlišná od „literatury vůbec“, je totiž podle Putny možná a myslitelná až ve světě, který přestal být katolickým (PUTNA, M., C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha: Torst, 1998, srov. zejm. s. 13–38).

sice byla od 90. let 20. století značně odlišná (katolická kritika tvořila jistou opozici či spíše komplement jak k osobnostem spjatým s čapkovskou generací, tak ke kritikům materialistickým, orientovaným levicově),¹⁴⁵ lze se však domnívat, že mnohá její obecná východiska by mohla patřit k pojmovým znakům katolické kritiky i později. Z hlediska uměnovědné reflexe šlo již tehdy spíše o alternativní, třebaže vlivný názorový proud. Podobně jako u v téže době rovněž progresivní marxistické kritiky se u katolických kritiků (např. Miloš Dvořák, Silvestr Maria Braito, Theus Vodička, Jan Strakoš, Albert Vyskočil, Bedřich Fučík ad.) nezanedbatelně uplatňuje, ba převažuje hledisko ideové, resp. „ideově poznávací (ideologické)“,¹⁴⁶ což je nepochybně legitimní přístup, zároveň však ze své povahy může přinášet jisté apriorismy a zkrslení v případě hodnotících soudů o čistě estetických kvalitách díla.¹⁴⁷

Polský bohemista Michal Stefański ve své monografii *Czeska krytyka katolicka lat 1918–1938* zabývající se meziválečnou katolickou kritikou charakterizuje tuto kritiku jako antipozitivistickou, antiracionalistickou a antiempirickou. Formuluje také základní cíle a postuláty, které katolická kritika ve 20. a 30. letech kladla na soudobou literaturu: podle Stefaňského to byly „nezbytnost zakotvení v domácí literární tradici, přítomnost metafyzických hodnot, nutnost autonomie literárního díla a péče o jeho formu, chápání jako vědomá realizace uměleckých záměrů“.¹⁴⁸ Mnohé z těchto principů, především pak vědomí kontinuity a nadosobního řádu, které se ovšem vzpírá striktně pojmovému uchopení, stojí v pozadí některých projevů katolické kritiky i na konci 20. století.

Vymezením katolické kritiky včetně jejích základních typů tak, jak se v meziválečném období profilyovaly, se v příslušných pasážích monografie *Česká katolická literatura v kontextech: 1918–1945* rovněž podnětně zabývá Martin C. Putna.¹⁴⁹ Vytváří přitom analogii ke svému vytyčování pojmu katolická literatura (srov. také pozn. pod čarou č. 144) – nejde podle něj o monolitní předmět, když lze uvažovat přinejmenším o čtyřech dílčích pojetích: 1) „kněžsko-statickým“, 2) „úzcemoralistním“, 3) „široce-integrujícím“ a 4) „elitně-individualistickým“. Třebaže je tato charakteristika

145 Srov. HAMAN, A. *Nástin dějin české literární kritiky*. Jinočany: H & H, 2000, zejm. s. 99–109 a SOL-DÁN, L. *Problematika české literární kritiky 30. let 20. století*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav bohemistiky a knihovnictví, 2010, zejm. s. 42.

146 HAMAN, A. *Nástin dějin české literární kritiky*. Jinočany: H & H, 2000, s. 108.

147 Je samozřejmě sporné, zda vůbec v pravém slova smyslu může existovat kritika „neideologická“, tedy kritika naprosto odtržená od nějaké ideologie coby určitého základního hodnotového a názorového rámce...

148 Pasáž citujeme v překladu Petra Hory (HORA, P. Varšavský příspěvek k charakteristice české meziválečné literární kritiky. *Aluze* [online]. 2008, č. 3 [citováno 2017-05-05]. Dostupné z: http://www.aluze.cz/2008_03/10d_recenze.php; v originálu STEFAŇSKI, M. *Czeska krytyka katolicka lat 1918–1938*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2007, s. 128).

149 PUTNA, M., C. a BEDŘICH, M. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918–1945*. Praha: Torst, 2010, s. 1143–1254.

do značné míry konstruktem literárního historika, vytvořeným *ad hoc* pro účely deskripce konkrétního období (1918–1945, ale také 1848–1918 a 1945–1989 v případě dalších dílů autorovy trilogie o katolické literatuře), lze ji s jistou rezervou uplatňovat i nadále. Příliš zužující přístup kněžsko-statický se pro sledované období nejeví jako produktivní; s úzce-moralistním se v kontextu 90. let sice setkat můžeme, avšak už spíše ojediněle (viz např. některé níže prezentované příspěvky z polemik kolem časopisu *Souvislosti*, případně některé, zejména v *Katolickém týdeníku* uveřejněné reakce na román Martina C. Putny *Knihy Kraft* anebo také v subkapitole Kasardiáda připomenutý názor Květoslavy Neradové, publikovaný rovněž v *Katolickém týdeníku*). Poslední model je zase – nejen ve vztahu k 90. letům – poněkud vágní. Jako nevhodnější se tak pro charakterizaci dominantního proudu kritiky tohoto typu v 90. letech hodí pojetí „široce-integrující“, přičemž v jednotlivých případech určitý přesah od striktně uměleckého významu a estetických kvalit směrem k více či méně etickým, moralistním či didaktickým soudům zůstává. Přidržíme-li se tedy uvedených Putnových kategorií, můžeme konstatovat, že v 90. letech se setkáváme s katolickou kritikou pohybující se zejména v prostoru mezi body 2) a 3), tedy mezi konzervativnější polohou strážce křesťanských (katolických) principů a hodnot a benevolentnějším přístupem založeným spíše na větší či menší inspiraci křesťanskými texty a učením; příklon k první či druhé jmenované poloze pak nezávisí jen na subjektivních faktorech, ale velmi, jak si ukážeme, i na charakteru periodika, v němž je kritický text publikován. Směrem k závěru epochy nabývá převahy druhé, tj. co možná otevřeně (ovšem nevyhnutelně také indiferentnější) pojetí.

*

Specifická situace katolické kritiky 90. let 20. století vyplývá zejména z její přetřžené kontinuity. Druhá světová válka a ještě markantněji následující čtyřicetileté období silné státní regulace, ba potlačování valné části církevních a náboženských projevů a aktivit znamenaly zásadní změnu podmínek pro tento typ literárněvědného (a z povahy věci nejen literárněvědného) myšlení a reflexe. Katolická kritika, stejně jako katolická literatura obecně, resp. vůbec katolická církev a další křesťanské církve a organizace, byla oběma totalitními režimy systematicky marginalizována, tzn. že několik desetiletí před rokem 1989 se de facto neobjevila v oficiálním prostředí. V 90. letech proto navazuje hlavně na činnost samizdatovou,¹⁵⁰ pouze v omezené míře i na exilovou.¹⁵¹

Po roce 1989 již státněadministrativní překážky rozvoji katolické literatury a kritiky nebrání, nicméně obě se dostává do zcela nového kontextu. V období

150 Situaci samizdatového katolického tisku 80. let, zejména jeho provozní okolnosti z historicko-sociologické perspektivy podrobně popsala Holečková (HOLEČKOVÁ, M., E. *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Praha: Vyšehrad, 2009).

151 Srov. MED, J. *Spisovatelé ve stínu: studie o české literatuře*. Praha: Zvon, 1995, zejm. s. 213–229.

transformace podstupuje vztah církvi a státu řadu zásadních změn; hlavně uvnitř katolické církve se vede velká diskuze o její operativnosti a vůbec funkci ve společnosti, jakož i o potřebnosti reformy a nutnosti rozvinout náboženský dialog směrem navenek. Nejrozsáhlejším a nejambicióznějším podnikem křesťanských organizací je v tomto ohledu pastorační iniciativa Desetiletí duchovní obnovy započatá již v roce 1988. Projekt, který měl v té době velký potenciál, neboť křesťanství zejména na počátku 90. let v obyvatelstvu značně rezonovalo,¹⁵² se nakonec předpokládané odezvy ve společnosti nedočkal.¹⁵³ Rozsáhlou diskusi o podobě a úloze křesťanství a církve v posledním desetiletí 20. století provázenou jistým napětím mezi proudem konzervativním a proudem liberálnější (progresivnějším) lze pak explicitně i mezi řádky sledovat zejména na stránkách katolických a křesťansky orientovaných časopisů, včetně těch, které se v určité míře zabývají literaturou, kulturou a uměním. V těchto periodikách zároveň sledujeme do značné míry specifický druh kritické reflexe, pro nějž je charakteristické především větší či menší prostupování dvou v zásadě svébytných diskurzů: jednak literárního a kulturního, jednak náboženského (křesťanského, zejména katolického, resp. teologického a církevního).

Publikační platformy

Třebaže se systematictějšímu představování literárních a kulturních periodik v této práci nevěnujeme, v případě katolické kritiky je nezbytné tak alespoň v minimální míře učinit. Důvodem je těsnější provázanost toho druhu aktivit, který zde zkoumáme a do značné míry pracovní označujeme jako kritika katolická, křesťanská, resp. spirituální, s koncepcí a zaměřením konkrétních publikačních platform a mnohdy také s děním v jejich pozadí či okolo nich.¹⁵⁴

Je nesporné, že se záhy po roce 1989 – podobně jako v jiných uměleckých i mimouměleckých oblastech – v křesťanském prostředí uvolňuje množství nahromaděné energie, v důsledku čehož vznikají, popřípadě se obnovují či legalizují mnohá periodika, která se ke katolické církvi, jiným církvím či ke křesťanství obec-

152 Na počátku 90. let se při sčítání lidu k věřícím počítá 43,9% obyvatel, z toho 39% se hlásí k církvi římskokatolické. Tento stav nápadně kontrastuje se zjištěními z roku 2001, které dokladují razantní pokles: v tomto roce se jako věřící označilo už jen 32,1% obyvatel (podrobněji k tomu Český statistický úřad: *Počet věřících 1991–2001* [online]. ČSÚ, ©2014 [cit. 2017-09-05]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551795/17022014.pdf/c533e33c-79c4-4a1b-8494-e45e41c5da18?version=1.0>).

153 Srov. k tomu např. speciální bilanční přílohu v revue *Souvislosti* z roku 1997, v níž se mimo jiné objevují poměrně skeptická shrnutí hlavních iniciátorů akce Tomáše Halíka a Petra Piňhy (Příloha: *Desetiletí duchovní obnovy. Souvislosti*. 1997, roč. 8, č. 1, s. 257–278).

154 Projevy tohoto typu kritiky či přinejmenším jeden z jejich nejsignifikantnějších atributů, tedy určité prostupování literárního a náboženského diskurzu, můžeme zaznamenat i mimo uvedené periodika; v těchto případech jde však spíše o příležitostné či nejednoznačné výskyty.

ně hlásí. V jednu chvíli tak vedle sebe existují tiskoviny jako Souvislosti, Katolický týdeník a jeho kulturní příloha Perspektivy, Akord, Proglas, Velehrad, Getsemany, Anno Domini, Křesťanská revue, Zuzana, Box pro slovo – obraz – pohyb – zvuk – život, Dialog – Evropa XXI aj. Téměř ve všech se pravidelně či příležitostně v různém rozsahu a s různou mírou systematickosti objevují texty věnované literatuře, přičemž nejčastěji se referuje o knihách s náboženskou či nápadněji exponovanou duchovní tematikou; v některých periodikách pak tento aspekt takřka *a priori* znamená kladné přijetí.¹⁵⁵

*

Mezi čtenáři byl v daném období nejrozšířenějším periodikem dodnes vycházející Katolický týdeník, a to včetně pravidelné esejisticko-publicistické přílohy Perspektivy. Jedná se o celostátně šířený oficiální list katolické církve (ve vlastnictví biskupské konference), v němž byly mimo jiné během první poloviny 90. let systematicky představováni dříve tabuizovaní spisovatelé a další více či méně známé osobnosti literárního života spjaté s křesťanstvím; nejčastějším autorem těchto příspěvků umístovaných zejména do rubriky Galerie osobností byl Jaroslav Med, ale publikovali zde i jiní (např. František Všetíčka, Miloš Doležal ad.). Jestliže jsme se v souvislosti s literární kritikou zmínili o postupování diskurzů s tím, že se v každém periodiku (ale vlastně u každého autora a konkrétního textu zvláště) uplatňuje obrazně řečeno různý poměr, bylo by s jistým zobecněním možné říct, že v případě Katolického týdeníku i Perspektiv jednoznačně dominuje diskurz náboženský, konkrétně právě církevně katolický: literární díla, přesněji řečeno jakékoli texty v tomto pojetí nevstupují (jen) do úzce ohraničeného kontextu literárního (uměleckého), ale spíše do dialogu či polemiky s křesťanstvím, katolickou církví, popřípadě obecnějšími náboženskými a filozofickými záležitostmi. Takto jsou alespoň v tomto periodiku nejčastěji vnímány, prezentovány a hodnoceny.

*

Do kontextu literárněkritického dění v periodikách 90. let ovšem nejrazantněji vstupuje a úlohu hlavní platformy křesťanský (už nelze tak jednoznačně říci „katolický“) orientované kritiky sehrává revue Souvislosti. Hlavní zájem tohoto časopisu s periodicitou 4–6 čísel za rok je vyznačen v podtitulu Revue pro křesťanskou kul-

155 Jinak založení kritici s takovou praxí pochopitelně polemizují, popřípadě ji chápou jako určitou „obránnou“ reakci. Tak například Pavel Janoušek klade zájem kritiky o náboženská témata, Boha a víru vedle zvýšeného zájmu o tzv. autenticitu: v obou případech má jít o radikální reakce na dehierarchizaci hodnot po roce 1989, prostoupené „čekáním na atrakci, na událost, na něco velkého, na slovo, které bude více než slovem“. To je však podle Janouška vzhledem k změněným společenským a literárním podmínkám po roce 1989 neadekvátní (srov. JANOUŠEK, P. Kostěj nesmrtelný aneb Českou literaturou obchází strašidlo obsahu a formy. *Tvar*. 1998, roč. 9, č. 4, s. 10).

туру, který je však od roku 1992 modifikován na Revue pro křesťanství a kulturu, aby se tak stvrдила postupně probíhající proměna pojetí směrem k rozšíření tematického záběru (v roce 2002 se ještě vypustí atribut „křesťanský“ a časopis vycházející dodnes ponese zneutralizovaný podtitul Revue pro literaturu a kulturu).¹⁵⁶ Pomyslný poměr mezi katolickým/křesťanským a v užším slova smyslu literárním diskurzem je tak v podstatě opačný než v Katolickém týdeníku.

Časopis založený spojením samizdatových tiskovin Portál¹⁵⁷ a Komunikace¹⁵⁸ se v prvních polistopadových letech snaží mapovat tzv. bílá místa české, především filozoficky a duchovně orientované literatury. Přetiskuje se řada do té doby oficiálně nepublikovaných textů českých i zahraničních autorů s výrazným akcentem na křesťanská a duchovní témata (např. hned v prvním čísle je z hlediska koncepce časopisu signifikantní přednáška Jana Patočky Duchovní člověk a intelektuál z roku 1975; později se rezonujícím jménem stává zejména Eugen Drewemann, kontroverzní německý teolog psychoanalytického ražení).

Revue Souvislosti se jako celek od počátku vyznačuje výraznou interdisciplinarnitou a stále cílevědomější snahou o mnohostranný, komplexní přístup k vybraným tématům. Kromě literárněhistorických, teologických a filozofických statí zahrnují i ukázky beletrie (příčemž poezie významně převládá nad prózou), literární kritiku a aktuální publicistiku reflektující soudobé knihy a literární dění (zejména v rubrikách Kritiky, recenze, informace a Pod čarou, později i v Putnově výsadním Zápisníku). Volná tematizace jednotlivých čísel se od roku 1993 mění na systematickou a explicitní; od téhož roku se zájem redakce stále intenzivněji přesouvá od minulosti směrem k aktuálním tématům a od zpravidla konsenzuálních náhledů k vyhrocenějšímu, problémovému vidění. Objevují se tak témata jako feminismus, postmoderna, smysl českých dějin, underground ad. (tituly jednotlivých vydání jsou však zpravidla abstraktnější a metaforičtější, např. Člověk v podzemí; Básníci, věštcí, psychiatři; Země, země!; Apokalypsa; Umění, sakrální, kýč; Mystiky; Apokryfy; Rodiny a samoty; Katolíci a demokracie aj.).

156 Široké pojetí křesťanství a otevřenost k jiným přístupům se deklaruje i v mottech „Křesťan má být všude a všude zůstat svobodný.“ a „Není křesťanské hledisko a jiná hlediska, ale pravda a omyl. Ne to, co je křesťanské, je pravdivé, nýbrž to, co je pravdivé, je křesťanské.“, která se na počátku 90. let umísťují do záhlaví každého čísla spolu s vybraným a téma čísla předznamenávajícím citátem z Bible anebo jiné teologické literatury.

157 Časopis založený v roce 1989 v okruhu kolem Květoslavy Neradové a duchovně orientovaných básníků, zejména kolem Jiřího Krtičky.

158 Sborník pod vedením překladatele Josefa Mlejníka.

Proměny a turbulence revue Souvislosti

Revue Souvislosti v 90. letech provázelo množství vnitřních i vnějších sporů a napětí. Pro nezúčastněného pozorovatele není snadné všechny prohlédnout; svědectví o mnohých jsou buď nedostatečná, nebo protichůdná. Jejich rozkrytí však může pomoci pochopit nejen formální a organizační specifika tohoto časopisu, ale i situaci tehdejší katolické, resp. křesťanský orientované kritiky samé.

Zejména z druhé poloviny 90. let máme k tomuto tématu, tj. především ke kontextu a provozním záležitostem časopisu Souvislosti, k dispozici několik obecnějších textů. K těm nejdůležitějším patří příspěvky Malé dějiny Souvislostí Martina C. Putny (redaktora spojeného s tímto časopisem od jeho vzniku) a Souvislosti – revue pro křesťanství a kulturu Roberta Krumphanzla (v tiráži uváděn od 6. čísla ročníku 1992).¹⁵⁹ Přes vnější faktografičnost a zdánlivě objektivní tón těchto textů kumulujících množství literárněhistoricky relevantních informací ohledně fungování časopisu v obou případech jasně vnímáme jejich dobovou a situační zakotvenost a značnou subjektivitu. Kromě toho, že přibližují jazyk a styl periodika (Krumphanzl) a jeho vnitřní i vnější poměry (Putna), jsou také znamením konce jedné jeho éry. Jejich autoři patřili k redaktorům a nejvýraznějším osobnostem Souvislostí, které se navíc v jednom momentu dostaly do konfliktu ohledně šéfredaktorství (ozvuky tohoto sváru lze v textech rovněž vypořádat); zřejmě i proto se jejich rozbory přes nepopiratelný vhled do věci místy neubrání extrémně kritickému hodnocení a zejména v případě Martina C. Putny se nevyhnou značné emfázi.

*

V bilančním článku¹⁶⁰ napsaném již po omezení svých aktivit v tomto časopise Putna popisuje především konflikty v redakci a redakční radě. Názorové pnutí i osobní animozity, které údajně byly v pozadí veškerých antagonismů duchovních, společenských i estetických, zpětně pozoruje již od založení časopisu. O tomto napětí mimo jiné svědčí časté změny v tiráži, zejména četné přesuny z redakce do redakční rady, případně naopak. Z organizačně-provozní stránky přitom Putna upozorňuje na jeden podle něj důležitý, v jiných periodikách nezaznamenaný moment, a sice opakovanou intervenci „oficiálních církevních struktur“ (konkrétně tehdejšího tiskového mluvčího biskupské konference Oto Mádra a arcibiskupa Miloslava Vlka) do interních záležitostí redakce a chodu časopisu. K prvnímu zásahu mělo dojít ve sporu, který Putna označuje „Mlejnek vs. Neradová“, přičemž Mlejnek a jeho stoupenci po této intervenci z redakce odešli, podruhé pak

159 Jistý obraz o zákulisí časopisu a jeho vnitřních i vnějších proměnách a tenzích poskytuje v beletristické formě i zmíněná Putnova *Knihy Kraft* (PUTNA, Martin C. *Knihy Kraft: ein Bildungsroman*. Praha: Torst, 1996) – její ohlasy probíráme v kapitole Kritické reflexe.

160 PUTNA, M., C. Malé dějiny Souvislostí. *Souvislosti*. 1998, roč. 9, č. 3–4, s. 301–310.

při konfliktu, který propukl nad prvním číslem ročníku 1993 věnovaném tématu undergroundu.

Kontroverze, které toto číslo přineslo, odhalily patrně delší dobu trvající rozkol, který mezi redakcí časopisu (rovněž však rozštěpené do protilehlých frakcí) a vedením katolické církve na počátku 90. let panoval. Zjednodušeně řečeno, každá strana měla poněkud odlišné představy o tom, jaké jsou role a kompetence té druhé, jak má ta druhá fungovat, a také v jakém poměru vůbec jsou. Především příspěvky Martina C. Putny Mnoho zemí v podzemí, článek Eugena Drewermanna Žena s krvotokem a beletrie Grigorije Ivanova, Ivana Martina Jirouse, Jima Čerta, Jiří H. Krchovského a pseudonymního Jana Katolisty Turkyného vzbudily vlnu odmítavých reakcí, nejednou obviňujících redakci z vulgarity a pornografie. Příznačné je, že většina pobouřených ohlasů¹⁶¹ vzešla nikoli od literárních kritiků, mezi nimiž se naopak objevovalo poměrně vřelé přijetí (srov. recenze Petra A. Bílka či Pavla Janáčka),¹⁶² ale od představitelů církevní hierarchie. (K výjimkám patřil Tomáš Halík, vstupující tehdy do diskuze z pozice prezidenta České křesťanské akademie a rektora kostela Nejsvětějšího Salvátora, který celý incident kolem Souvislostí chápal jako symptom nedostatečného dialogu církve uvnitř i vůči veřejnosti, přičemž se s jistou výhradou „bystrých mladých katolických publicistů“ zastal s tím, že by pro katolickou církev mohli být „velmi výhodnou investicí pro budoucnost“.)¹⁶³

Podle Putny se po vydání undergroundového čísla navázalo na precedens a výsledkem byl opětovný mocenský zásah do složení redakce (viditelnými změnami jsou zmíněné přesuny v tiráži: od 2. čísla ročníku 1993 se z redakce do redakční rady přesouvají Květoslava Neradová a Jan Jandourek, od č. 3 je pak jako předseda redakční rady uveden Jan Sokol). Údajně se tak stalo na žádost zakladatelky časopisu Květoslavy Neradové, která nesouhlasila s orientací Putnova křídla na aktuální a kontroverzní témata, na hraniční oblasti, současné proudy v teologii apod. Vzhledem k pozastavení podpory časopisu ze strany vydavatele, tj. katolického nakladatelství Zvon, hrozil časopisu zánik; situace se uklidnila až po převzetí časopisu spolkem Kruh kolem Souvislostí (od č. 4–5/1993).¹⁶⁴

161 Výběr z nich byl publikován v Souvislostech č. 3/1993 pod názvem Rachot a dunění (Rachot a dunění: ohlasy čtenářů a tisku k č. 1/1993 Člověk v podzemí. *Souvislosti*. 1993, roč. 4, č. 3, s. 132–143).

162 Podle Bílka byly Souvislosti v tehdejší situaci „vším možným, ale rozhodně ne oním nevýrazným, nikoho neurážejícím a nic nevysovujícím sebráním básní a úvah, jimiž byly donedávna. Usilují o problémové vidění – vyhročí kontury, kladou otázky, aniž by ve stylu katechismu hned nabídlí očekávanou odpověď. Vracejí se sice i k textům dávno publikovaným (Deml, Jirous), ale jejich prezentace není cílem, nýbrž jen podloží pro vyhlédnuté problémové směřování.“ (BÍLEK, P., A. Revue otevřených souvislostí. *Nové knihy*. 1993, č. 15, s. 2); obdobně Janáček byl přesvědčen, že Martin C. Putna v dané chvíli patřil „k našim nejzajímavějším esejistům“, přičemž své sympatie k činnosti časopisu vyjádřil slovy: „takto vypadá misie, kam rád přijdu“ (JANÁČEK, P. Mnohozemí. *Lidové noviny*. 1993, roč. 6, č. 82, příl. Národní 9, č. 14, s. 2).

163 HALÍK, T. Zasněžení národa či krize dialogu? *Perspektivy*. 1993, č. 9, s. 1–2.

164 Takto tyto události interpretuje nejen Putna, ale i vnější pozorovatelé jako např. Ivan Brezina,

V uvedené kauze tak nastává něco podobného jako nedlouho předtím v případě Kasarda: publikace jistého literárního textu (přesněji řečeno literárních a literaturu reflektujících textů) rozpoutává diskuzi o případnosti regulace v jistém ohledu kontroverzních veřejných projevů, přičemž se opět výrazně dostávají ke slovu i mimoliterární činitelé. Rozdíl je v tom, že o regulaci, resp. nějakou formu postihu neusilují politici jakožto představitelé státu, ale jisté autority náboženské, církevní. Nynější případ je také komplexnější: revue Souvislosti přes veškeré ambice oslovovat co nejširší spektrum čtenářů byla vždy určitou skupinou jejích recipientů chápána jako do značné míry exkluzivní periodikum určené specifickému, nábožensky (a také názorově) homogennímu publiku, s nímž by zřejmě mělo stoprocentně souznít. Veškeré projevy porušující toto pojetí byly jistou částí čtenářů a také aktérů náboženského života vnímány jako provokace, přičemž mnohdy skutečně mohly být svými původci takto míněny – časopis se ostatně dlouhodobě a vcelku nepokrytě stavěl do role oponenta konzervativního proudu v katolické církvi i proti státní politice v oblasti náboženství. Oba dominující diskurzy, tj. katolický a literární (umělecký), které se v Souvislostech měly setkávat v pomyslném dialogu a relativní symbióze, se tím nejednou dostávaly do střetů, které číslem Mnoho zemí v podzemí vyvrcholily. Třebaže se v tomto případě nakonec dospívá k relativně smírnému řešení, je pravdou, že se po této kontroverzi stimulační potenciál autorů kolem časopisu Souvislosti poněkud utlumuje. Kromě několika Putnových de facto individuálních podnětů (viz dále) obdobně nápadité a provokující kolektivní projekty, jako bylo číslo zaměřené na underground, později nenacházíme.

*

Prakticky stejné období jako Putna pokrývá ve svém rovněž bilančním textu Robert Krumphanzl (člen redakce Souvislostí v letech 1992–1994, později, od č. 22/2002 redaktor Kritické Přílohy Revolver Revue).¹⁶⁵ Takřikajíc „na materiálu“ se snaží doložit proměnu časopisu a posun v jeho koncepci od prvního čísla k posledním ročníkům v letech 1996–1997. Jeho příspěvek je zároveň součástí série článků, které Kritická Příloha Revolver Revue publikuje v návaznosti na přednáškový a diskuzní

kteřý příslušnou pasáž svého textu v žurnalistické zkratce nazývá Ke dnu za názor (BREZINA, I. Topení kořat. *Reflex*, 1993, roč. 4, č. 36, s. 44–45). S Brezinou v Souvislostech 4–5/1993 polemizuje Květoslava Neradová a bývalý ředitel Zvonu Václav Vaško (reakce vyšla v *Reflexu* 51/1993). Další časopiseckou stopou zmíněného sporu jsou i příležitostné ohlasy v revue Akord, například v 1. čísle ročníku 1993/1994, kde redaktorka Iva Kotrlá čtenářům sděluje následující: „Považujeme za svou bratrskou povinnost, aby redakce Souvislostí, zatím zbavená možnosti kontaktu se čtenáři, hostovala v Akordu. [...] Redakce Souvislostí bude hostovat způsobem, jakým kdysi hostovala redakce Tváře v časopisu Sešity..., to je dostane k dispozici vždy celé číslo Akordu od první do poslední stránky“ (KOTRLÁ, I. Vážení čtenáři. *Akord* 1993/1994, roč. 9, č. 1, s. 2).

165 KRUMPHANZL, R. Souvislosti – revue pro křesťanství a kulturu. *Kritická Příloha Revolver Revue*. 1999, roč. 5, č. 15, s. 66–79.

cyklus Podoby a problémy literárních časopisů pořádaný Společností F. X. Šaldy; Krumphanzlovo pojednání přitom odpovídá stylu většiny textů kmenových autorů Kritické Přílohy, vyznačujících se krajně kritickým přístupem a až pedantskou pozorností věnovanou některým detailům posuzovaného jevu, především pak jazykové stránce (srov. pojetí kritiky u Michaela Špirta a jeho kolegů komentované v kapitole Spory o autenticitu).

Krumphanzl uvádí, že se texty v Souvislostech většinou vyznačují snahou o provokativnost, o „objevnost“ a demytizaci, a to „i za cenu pochybení“. V tomto ohledu má pak být příznačná kritika kanonických děl pro děti a mládež, jako jsou Karafiátovi *Broučci*,¹⁶⁶ Foglarovy *Rychlé šípy*¹⁶⁷ aj. Souvislostem je vytýkána deskriptivnost a snaha po „všeobsáhlosti, po dokonalém, úplném poznání, po podrobném zmapování jistého prostoru“; v důsledku této ambice bývají podle Krumphanzla texty v Souvislostech v posledních dvou letech „nábožensky indiferentní“, což v tomto kontextu vyznívá jako negativum. Pro řadu článků je podle Krumphanzla také příznačné „lavírování na hraně vážnosti a ironie – nebo možná spíš nezávaznosti, frivolnosti až cynismu“.

Další slabinou Souvislostí má být to, že se profiluje „jako časopis intelektuální, hájící zájmy intelektuálů proti ‚lidu‘, ‚masám‘, ‚davu‘, proti ‚plebejcům“; tato figura je údajně stereotypem, který Krumphanzl demonstruje na ukázkách z kritiky Michala Viewegha od Jakuba Krče,¹⁶⁸ a také na výmluvně nazvaném obecnějším příspěvku Tomáše Vítka *Intelektuál a plebej*.¹⁶⁹ Jistým vrcholem popisovaného vývoje je podle Krumphanzla rozštěpení periodika na dvě či tři různá pojetí, která jsou „v podstatě vzájemně protichůdná, jedno popírá druhé“.

Nutno poznamenat, že Krumphanzlův pohled, třebaže přece jen pojmenovává určité tematické, stylové a jazykové dominanty časopisu v daném údobí (a proto ho zde zahrnujeme), není zdaleka tak objektivní, jak se na první pohled zdá. Jeho sugestivní argumentace má zaujmout především množstvím a konkrétností materiálu. Na druhou stranu nelze nevidět značnou předpojatost vůči rozebíranému předmětu, materiálovou selektivnost, a v neposlední řadě i časté, zhusta účelové vytrhávání ukázek z kontextu.¹⁷⁰

*

166 ROLEČEK, A. Karafiátovi Broučci aneb Kalvín v Čechách. *Souvislosti*, 1996, roč. 7, č. 4, s. 249–251.

167 VALÁŠEK, M. a JANDOUREK, J. Svět Foglarových Stínadel. *Souvislosti*. 1996, roč. 7, č. 4, s. 69–85.

168 KRČ, J. Remeslo má zlaté dno. *Souvislosti*. 1996, roč. 7, č. 1, s. 215.

169 VÍTEK, T. Intelektuál a plebej. *Souvislosti*. 1997, roč. 8, č. 2, s. 154.

170 Tento postup, jak jsme zmínili, koresponduje s metodou řady dalších příspěvků publikovaných v Kritické Příloze Revolver Revue. Krumphanzlův text velmi připomíná zejména „popravu“ *Slovníku českých spisovatelů od roku 1945*, publikovanou tamtéž zhruba o tři roky dříve. Na takřka stejně vystaženou, bezmála puntičkářskou kritiku zahrnující množství apriorismů posléze reaguje hlavní redaktor *Slovníku* Pavel Janoušek, přičemž metakriticky pojmenovává hlavní strategie svých oponentů (srov. DĚTÁKOVÁ, Z. Slovník jednoho kolektivu. *Kritická Příloha Revolver Revue*. 1996, roč. 2, č. 5, s. 26–45 a JANOUSHEK, P. Být psem... *Kritická Příloha Revolver Revue*. 1996, roč. 2, č. 6, s. 172–187).

Hyperkritičnost příspěvků Martina C. Putny a Roberta Krumphanzla je zřejmě motivována jistou deziluzí z veškerých, standardní provoz časopisu ohrožujících faktorů. Na rozdíl od jiných, tj. zejména ne-katolických platforem, je v určitých momentech skutečně patrná určitá nehomogenost, ať už způsobená nesouladnými názory v redakci, nekoncepčností nebo jinými – vnějšími – vlivy. Nejpozději s probíranými dvěma texty je zjevné, že Souvislosti patrně v žádné fázi své existence v 90. letech nebyly, a vzhledem ke svému zakotvení v církevním kontextu zřejmě ani nemohly být zcela jednotným, semknutým táborem sdružujícím autory a kritiky se stejným nebo obdobným způsobem smýšlení či aspoň rámcově konsenzuálními východisky (natožpak stejnou koncepcí a stylem), jak by například peritexty tohoto časopisu mohly sugerovat a jak tomu přes veškeré individuální zvláštnosti a některé výjimky bylo u příspěvatelů např. Kritického sborníku, Kritické Přílohy, Tvaru, revue Prostor a některých dalších periodik. V jádru všech odlišností jsou zřejmě různá, začasť nekompatibilní chápání složitého fenoménu křesťanství, ke kterému by se tento časopis takřkajíc z podstaty měl vyjadřovat anebo na který by měl vykazovat alespoň nějaké vazby (zvlášť rozporné jsou pak názory na poměr křesťanství k literatuře v tomto periodiku).

Kritika katolická, křesťanská, spirituální...?

Na tomto místě se znovu vracíme na začátek kapitoly, tedy k otázce, co je v 90. letech pro katolickou (ev. křesťanskou, spirituální) kritiku v obecné rovině typické, co jí (spolu)určuje, na základě čeho jí můžeme rozeznat a vyčlenit – a vůbec do jaké míry jsme o ní v daném kontextu skutečně oprávněni hovořit. Oproti předchozím pasážím, které se zabývaly uvedeným pojetím literární kritiky z určitého makropohledu, tj. na úrovni periodik a (zpětných) formálně-tematických hodnocení jejich činnosti, sestoupíme poněkud níže a pokusíme se sledovat jeho projevy z hlediska konkrétních kritiků. V zájmu zachování patřičné míry reprezentativnosti a obecnosti se na tomto místě nebudeme zabývat zmíněnými případy nesoustavných a nekoncepčních projevů, majícími nejčastěji povahu jistého *ad hoc* protnutí literárního a katolického (křesťanského, církevního apod.) diskurzu; naopak se zaměříme na v daném období nejvýraznější aktéry, a především pak na ty, kteří se k jistému typu katolické (křesťanské atd.) kritiky více či méně otevřeně přihlašují, případně explicitně připouštějí, že katolictví (křesťanství...) má na jejich posuzovatelskou činnost nezanedbatelný vliv. Další jednotlivé projevy v širším slova smyslu křesťansky založené kritiky jsou obsaženy v kapitole Kritické reflexe – knihy, ohlasy, kontexty.

*

V 90. letech 20. století je odbornou i širší veřejností jako takřka prototyp katolického kritika vnímán Martin C. Putna (roč. 1968); je proto vhodné podrobněji a zároveň v širších souvislostech prověřit zejména právě jeho pojetí literárněkritické práce, včetně zvážení souladu jeho četných metakritických vystoupení s paralelní kritickou praxí.

Putna se svou činností v 90. letech zařazuje i do jiných, katolickou literární kritiku značně překračujících kontextů. Opakovaně se o něm hovoří jako o výrazném reprezentantu postmoderny, popřípadě přímo jako o „postmoderním fenoménu“,¹⁷¹ což je však paradoxní, neboť Putna sám ve svých textech postmodernu kritizuje a ostantativně odmítá (jak jsme už naznačili v kapitole Kritika postmoderní). Se svou neortodoxní, extrovertní povahou a vybroušeným provokativním stylem zaujímá pozici revoltujícího katolíka a rozhněvaného mladého muže v jedné osobě. Jak v literární, tak v katolické obci si proto brzy získává řadu sympatizantů, ale zároveň i nemálo odpůrců. Třebaže aspiruje na roli autoritativního „kritika-proroka“, mj. kvůli své nesmiřitelnosti a zřejmě i kvůli ne zcela stoprocentní myšlenkové konzistenci uplatňovaného konceptu se jím nestává.

*

Jak již bylo zmíněno, jméno Martina C. Putny je v 90. letech spjata především s časopisem Souvislosti ve kterém jako redaktor, od roku 1992 jako výkonný redaktor, de facto však jako neoficiální šéfredaktor působí od jeho vzniku až do roku 1998 (příležitostným přispěvatelem je však i v letech pozdějších).¹⁷² Do kontextu literární kritiky v 90. letech výrazně promlouvá i knižním výběrem *My poslední křesťané: hněvivé eseje a vlídné kritiky*,¹⁷³ nepřímo pak také svými dalšími publikacemi,¹⁷⁴ včetně autobiografické prózy *Kniha Kraft*,¹⁷⁵ která v daném období patří k důlům nejreflektovanějším (viz kapitola Kritické reflexe).

Od počátku svého veřejného působení se Putna profiluje jako vyhraněný kritik šaldovského ražení, vyjadřující se nejen k literatuře, ale i k jiným kulturním a společenským oblastem. Jeho oblíbenými žánry jsou jak rozsáhlejší, zejména kulturněhistorické eseje, tak kratší kritické texty a glosy. Explicitně se přitom hlásí

171 Viz stejnojmenný doslov Zdeňka Neubauera v souboru Putnových kritik *My poslední křesťané* (PUTNA, M., C. *My poslední křesťané: hněvivé eseje a vlídné kritiky*. 2., rozš. vyd. Praha: Torst, 1999, s. 373) nebo článek Vojtěcha Hladkého v Souvislostech (HLADKÝ, V. MCP jako postmoderní fenomén. *Souvislosti*. 2001, roč. 12, č. 2, s. 182–190).

172 Na počátku 90. let pracuje Putna krátce také v kulturní rubrice Katolického týdeníku; osmiměsíční angažmá je však ukončeno výpovědí, kterou dostává v důsledku publikace článku Rozcestí českého katolictví, jenž byl vůči poměrům v církvi značně kritický (srov. PUTNA, M., C. Rozcestí českého katolictví. *Literární noviny*. 1991, roč. 2, č. 17, s. 7).

173 PUTNA, M., C. *My poslední křesťané: hněvivé eseje a vlídné kritiky*. 2., rozš. vyd. Praha: Torst, 1999.

174 Zejména o ruské literatuře a kultuře.

175 PUTNA, M., C. *Kniha Kraft: ein Bildungsroman*. Praha: Torst, 1996.

ke komplexnímu osobnostnímu (personalistickému) přístupu v podobě, jak ho kromě F. X. Šaldy v dějinách české literatury představoval zejména Václav Černý.

„Nevidím žádnou jinou kritickou osobnost z české minulosti, Šaldu nevyjímaje, jejíž koncepce (v trojjednotině personalismus, existencialismus, moralismus) by byla pro dnešek aktuálnější,“ říká Putna o svém vzoru.¹⁷⁶ Hlásí se k němu i na konferenci věnované tomuto kritikovi v roce 1995,¹⁷⁷ jejíž téma využil k obecnějšímu zamýšlení nad povahou kritické práce; dá se vyrozumět, že opět mluví i o svém vlastním pojetí. Jako „zenit“ Černého kritické činnosti popisuje moment, který je soudě podle dikce i Putnovou ambicí: je to moment, kdy „kritik přestává být pouhým kritikem literatury a stává se kritikem vůbec. Kritikem kultury, kritikem společnosti a posléze kritikem všeho nedokonalého, nepřesného, přibližného, nepřímného, co nalézá kolem sebe, bez ohledu na žánr a obor lidské činnosti, v němž k takovému kritiku zasluhujícímu výkonu došlo“. Putna hned spěchá dodat, že relevantním hodnotícím kritériem není jen situace uvnitř literatury a umění (imanentní vývoj), ale že podstatné je i to – nebo spíše především to – co říká literatura „navenek“. V tomto smyslu resumuje: „V tom okamžiku se rozplývá chiméra, které říkáme ‚literatura o sobě‘. Texty románů, básní a esejí stávají se jen jedním z typů kritizovatelných artefaktů – nebo, chceme-li, jedním z typů kritizovatelných textů. [...] Zabývat se ‚čistou literaturou‘ v době, kdy ‚to hlavní‘ se nachází jinde, je zradou kritického poslání.“¹⁷⁸

*

S jistou nadsázkou by se ovšem dalo říct, že Putna svou kritickou dráhu, koncepci i badatelský zájem manifestuje již mnohem dříve než kolem poloviny 90. let, když svou pozdější činnost předznamenává už ve svých juveniliích. V článku nazvaném *Kritiku katolickou?*¹⁷⁹ z roku 1990 v časopise *Iniciály* definuje, přesněji řečeno programově ustanovuje typ katolického (křesťanského) kritika coby model, který chce sám prakticky naplňovat a rozvíjet. Ve své tehdejší úvaze si klade řadu otázek, přičemž ke konceptuálně nejdůležitějším patří tázání, zda se nějak liší postoj kritika-explicitního křesťana od kritika bez vědomé konfese. Putnova odpověď zní:

176 PUTNA, M., C. Václava Černého Chvála moralismu. *Literární noviny*. 1994, roč. 5, č. 23, s. 6.

177 PUTNA, M., C. Kritika, kontemplace a kazatel. In: ČERNÝ, V. *Václav Černý – život a dílo: materiály z mezioborové konference: Náchod 23.–25. března 1995*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996, s. 301–304; význam tohoto konferenčního příspěvku pro samotného Putnu dokládá i skutečnost, že se celý text stal součástí autobiografické *Knihy Kraft*, kde účinkuje jako jakási pointa dosavadní životní cesty hlavního hrdiny (PUTNA, Martin C. *Knihy Kraft: ein Bildungsroman*. Praha: Torst, 1996, s. 220–224).

178 PUTNA, M., C. Kritika, kontemplace a kazatel. In: ČERNÝ, V. *Václav Černý – život a dílo: materiály z mezioborové konference: Náchod 23.–25. března 1995*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996, s. 303.

179 PUTNA, M., C. *Kritiku katolickou? Iniciály*. 1990, roč. 1, č. 12, s. 31.

„Oba kritici touží po slovech dokonalých, ale zatímco kritik, neznalý Jména Slova, může jen srovnávat slova mezi sebou a hledat mezi nimi dokonalost, kritik, který dokázal Slovo pojmenovat, ví, k jakému ideálu mají slova směřovat a jaké normě se přibližovat; ví také, že tato norma je vysoká, převysoká, neboť je to norma boží: Slova nemají být jen slovy krásnými, ale slovy Božími.“

V obdobném duchu chápe kritiku i Petr Cekota, další z nemnoha etablojících se katolicky orientovaných kritiků (později oblast literární publicistiky opustil): v anketě o literární kritice, organizované časopisem *Tvar*¹⁸⁰ na otázku *Jaká měřítko jsou pro Vás podstatná při hodnocení literárních děl?* hovoří o podobných kritériích jako Putna:

„Myslím, že při skutečném hodnocení nelze vystačit s literárněvědnými pojmy a měřítky z poetiky. Pokud kritik označuje něco jako umění, pak by měl mít před sebou vizi; ideu dokonalého Tvaru, čisté Krásy, absolutní Hodnoty [...] něčeho, k čemu je zároveň osobně, existenciálně, ontologicky vtažen.“

Putna i Cekota tak proklamují specifickou, evidentně nejen estetickou (jaksi nad-estetickou) normu, která má být vodítkem při hledání uměleckých, ale zjevně nejen uměleckých, hodnot. Že je tato norma – přinejmenším z vnějšího pohledu – velice vágní a pružná, je nasnadě.

Předmětem zájmu kritika tohoto typu není a zřejmě ani nemůže zůstat jen literatura, což Putna sám dokládá množstvím obecněji zaměřených textů, tj. textů zabývajících se nejen českou literaturou, ale i katolickou církví samou, kulturou, případně jinými obecnějšími tématy, které jsou často zpracovány v nejšířších horizontech. To je patrné i v Putnových recenzích, charakteristických tematicky extenzivním stylem; posuzovaná kniha je mu často podnětem k poněkud rozšafnému komentáři určitého obecnějšího jevu viděného v časově i geograficky rozsáhlejších kontextech.

*

Aktuální kritické projevy Martina C. Putny v jeho domovském časopise *Souvislosti* nejčastěji nacházíme v rubrice *Pod čarou*, později v letech 1994–1996 ve speciální, už výhradně Putnově rubrice *Zápisník* (byla obnovena v roce 2004, odkdy příspěvky navazují na číslování přerušené v roce 1996). Autor se zde nejčastěji věnuje reflexi soudobé poezie (Ivan Diviš, Jiří Kuběna, Miloš Doležal, Martin Josef Stöhr, Petr Borkovec, Roman Szpuk aj.), prózy (např. Kantůrkové *Památník*, Chaunův *Deník* aj., včetně telegrafických glos dalších „zaslaných“ knih), vyjadřuje se ovšem i k jiným literárním a kulturním časopisům či médiím a často také k obecnějším otázkám společenského života, dění v církvi apod.

180 Anketa: Literární kritici o literární kritice. *Tvar*. 1996, roč. 7, č. 8, s. 11.

Na rozdíl od interpretačního pojetí prosazujícího se v soudobé literární kritice má Putna v 90. letech sklon literární dění zobecňovat a ostře kategorizovat; ve většině svých textů přitom postupuje spíše deduktivně, tedy od určitého makropohledu směrem k vybraným jednotlivostem než naopak. Tak například paušalizuje generaci „šedesátníků“ (konkrétně autory jako Evu Kantůrkovou, Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímu, Jaroslava Putíka a Milana Kunderu aj.), které v Zapisníku II označuje za „žijící klasiky“, reprezentanty „oficiální“, ba dokonce „hradní“ literatury, avšak s nelichotivým dodatkem: „vesměs už za svým zenitem, který měli v letech šedesátých nebo nejvýše sedmdesátých.“¹⁸¹ V souvislosti s těmito „už kanonickými“ autory 60. let dále uvažuje o jejich roli v polistopadové literatuře:

„Žijící klasik nemá už jinou možnost než být ‚středním proudem‘ v literatuře: Rezignovat na umělecké hledání, být obhájcem společenského a kulturního statu quo, být autorem pro střední čtenářské vrstvy a pěstitelem středostavovských ctností. Literatura jím vytvářená má zřetelný mimoestetický účel – je to literatura výchovná, nabádavá, literatura spojená nerozlučně s etikou. [...] Z hlediska jak avantgard všeho druhu, tak estetických a estétských teoretiků, je to literatura nutně nezajímavá. A přece je [...] nesmírně potřebná jako střední článek a nárazník mezi novými, z matečné hmoty se deroucími uměleckými proudy a pouhým čtivem.“

Tato myšlenka stojí za pozornost. Především proto, že tu Putna nabízí – byť dílčí a nadsazenou, a proto diskutabilní – odpověď na jednu z ústředních otázek literárněkritické diskuze 90. let, jak jsme ji výše připomněli ve formulaci Aleše Hamana. Putna se vyslovuje pro kultivaci tzv. středního proudu (někdy též označovaného jako mainstream), který by měl pomoci překlenout právě v 90. letech stále více se otevírající nůžky mezi literaturou exkluzivní (vysokou, tj. literaturou s maximálními uměleckými ambicemi) a tzv. literaturou spotřební. Na tuto pozici, resp. funkci tzv. *midcultu* coby pojítka mezi exkluzivní sférou *art* a populární, až brakovou produkcí označovanou jako *masscult*, si činila nárok v té době už velmi produktivní tzv. postmoderní literatura, přinejmenším někteří její stoupenci a autoři (např. Jiří Kratochvíl). Putnův poněkud provokativní návrh však mimo jiné dokládá, že přinejmenším někteří tehdejší kritici měli za to, že se tohoto cíle postmoderní literatuře dosáhnout nepodařilo a na literáty je v tomto ohledu nutno apelovat i nadále.

*

Z hlediska Putnova kritického působení ve druhé polovině 90. let a v letech následujících, jakož i z hlediska obecnější situace literární kritiky v téže době, je důležité jeho sdělení učiněné rovněž v rubrice Zapisník (č. IX) v roce 1996. V tex-

181 PUTNA, M., C. Zapisník II. *Souvislosti*. 1994, roč. 5, č. 3, s. 134.

tu nesoucím podtitul *Kritikova smrt?*¹⁸² Putna nečekaně deklaruje, že o současné české literatuře „až na další“ psát nebude. Hlavním důvodem má být fakt, že se do literárního provozu zapojil jako autor *Knihy Kraft*, dalším důvodem je těsné propojení všech účastníků literárního provozu, které údajně vylučuje „objektivitu“ jakéhokoli soudu a konečně „třetím důvodem“, který podle Putny „nemá konkrétní jméno“, se zdá být určitá osobní vyčerpanost a také skepse nad soudobou literaturou; Putna to charakterizuje jako „pocit, že už nemám, co bych o současné literatuře, která se zase proměnila před očima a rozbila málem *všechny mé dosavadní kritické koncepty*, souvislého řekl. To je okamžik, kdy by se mohl zrodit rutinovaný řemeslnický recenzent. Než se takovému tvorů dívat každé ráno v zrcadle do blazeovaného ksichtu, raději kritikova smrt“ (povšimněme si nečekaného plurálu v námi zvýrazněné pasáži).

Třebaže toto prohlášení lze opět vnímat jako obligátní Putnovu snahu provokovat čtenáře, kritikův překvapivý obrat přece jen dokládá určitou změnu situace na poli literárněkritické reflexe 90. let. Neochota, ba odpor k další koncepční a systematické kritické práci může být s velkou pravděpodobností výrazem autorovy snahy zůstat co možná rozeznatelný a „svůj“, a to i za tu cenu, že se přiznane rezignuje na budování komplexnějšího kritického konceptu (v intencích personalismu). Zároveň však toto gesto můžeme číst jako vyjádření Putnova přesvědčení, že konceptuální kritika v pravém slova smyslu, tj. jako kompaktní systém určitých vzájemně hierarchizovaných hodnot, za stávajících podmínek literární komunikace už s těžší může obstát. Minimální ohlas, který tento text vyvolal, dává v tomto Putnovi de facto za pravdu.¹⁸³

182 PUTNA, M., C. Zápisků IX s podtitulem *Kritikova smrt? Souvislosti*. 1996, roč. 7, č. 2–3, s. 251–253.

183 Své rozhodnutí nezabývat se literární kritikou však Putna nedodrží. Po jisté césuře, během níž se věnuje především akademické práci a hlubšímu literárněhistorickému bádání, je jeho kritická rubrika v roce 2004 pod stejným názvem v časopisu *Souvislosti* obnovena. V prvním příspěvku Putna sice tvrdí, že „nebude sem ale psát žádné recenze“, protože stále platí „vznání z *Kritikovy smrti*, že nelze být objektivním kritikem soudobé literatury, je-li člověk zapleten do vztahů se současnou českou literární scénou“, v daném případě jde však bezesporu jen o jistou rétoriku, neboť se k dění v literatuře, kultuře a společnosti – přes postřehnutelnou snahu o větší smířlivost – nadále vyjadřuje. V Zápisků X navíc Putna kuriózně radikalizuje svůj požadavek na „vyhlazení recenzentů“, protože podle něj kritická a recenzní praxe („jedno s druhým se dávno slilo“) se propadla do nepřijatelného stavu, a sice že „1. kritika platí za tím lepší, čím je negativnější, zlejší jedovatější, 2. délka a podrobnost agresivní staté mají sugerovat její solidnost a analytičnost, 3. kritik chválí přátele a kritizuje nepřátele“. Putna s nadsázkou navrhuje „povinný dotazník pro recenzenty“, který by před každým recenzním příspěvkem měl otevřeně a detailně popsat vztah recenzenta k autorovi a knize recenzované, aby byly odhaleny všechny „předpojatosti“. Své vlastní příspěvky proto napříště nazývá jako „nerecenze“ a ve většině případů vždy ostentativně pojmenovává svůj vztah k autorovi, jakým způsobem nabyl knihu apod. (PUTNA, M., C. Zápisků X. *Souvislosti*. 2004, roč. 15, č. 1, s. 212–218). K ilustrování Putnovy proměny na přelomu tisíciletí směrem ke smířlivějšímu, empatičtějšímu pojetí literární kritiky dodejme, že v následujícím čísle Putna ještě silněji volá po etice recenzentství, resp. po kritice interpretativní, nikoli negativistické a apriorní; zdůrazňuje, že, „řekne-li se ‚kritika‘, nemusí to nutně znamenat ‚kritizovat, nadávat, trhat‘, nýbrž že to primárně MUSÍ znamenat porozumění tomu, co a v jakém žánru chtěl autor říci, a pak lze

*

Souhrnně lze říci, že Putnovy kritické texty, jsou charakteristické několika společnými jmenovateli, které bychom – inspirováni dobovými články a statěmi o Putnovi i jeho vlastními slovy – mohli nazvat jako: 1. programovost, provokace; 2. anti-textový, antistrukturalistický přístup, včetně enormního zájmu o osobnost autora;¹⁸⁴ 3. sugesce konce dějin, apokalyptičnost a 4. „dostředivost“, „klasičnost“, opakované volání po (poučeném) návratu k tradicím. Jak již bylo zmíněno, ve svém úsilí o striktní a dlouhodobější prosazování konceptu, který sám skutečně pojímá jako katolickou kritiku *sui generis*, byl Putna celkem osamocený; pravidelněji a relativně explicitně do svých recenzí vnáší křesťanský aspekt v 90. letech snad jen Iva Kotrlá, do roku 1997 vlastním nákladem vydávající literární měsíčník Akord, případně zmíněný Petr Cekota a jen několik málo dalších kritiků.

To však neznamená, že některé prvky registrované u Putny nelze jednotlivě identifikovat i u jiných aktérů literárněkritické komunikace 90. let. Povšimněme si například, že Putnův přístup nemá daleko k principiálně rovněž často mimoliterárním hlediskům (a soudům) příspěvatelů Kritické Přílohy Revolver Revue, když se těmto kritikům přibližuje nejen svým étosem, ale i určitým (přínejmenším stylistickým) patosem – viz kapitola Spory o autenticitu. Akcent na tradici, představa jistého „řádu“ a také těsnější provázanost s filozoficko-náboženskými koncepty pak zase patří ke styčným rysům se – stylově mnohem strážlivější a tematicky rozhodně ne tak okázale provokativní – esejistikou Jaroslava Meda či Sylvie Richterové¹⁸⁵ aj. V těchto případech však o určitém způsobu programové „spirituální“ (natožpak vysloveně katolické, křesťanské) reflexe můžeme mluvit jen se značnou rezervou.

případně nadávat – ale vždy s respektem vůči autorově práci“ (PUTNA, M., C. Zápiskník X. *Souvislosti*. 2004, roč. 15, č. 2, s. 248).

184 Srov. výroky jako: „Čte-li dnes ještě někdo, činí tak bezpochyby s nějakým cílem, třeba nevyřčeným a neznámým, třeba jen s čirým očekáváním. Chce slyšet svědectví, názor, příběh (byť i příběh na ploše čtyř veršů). Chce víc: Chce ho být účasten, chce ho sdílet. [...] Jediné, co může vzbudit chuť ke sdílení a důvěru sdílet, je právě autor. Konkrétní, čím konkrétnější, tím lépe. Člověk Jan, který chce něco říci tobě, člověku Jakubovi, něco moc důležitého, něco, zač ručí vším, co je mu nejdražší, i sám sebou, ba především sám sebou.“ (PUTNA, M., C. Chvála autorství. In: PUTNA, M., C. *My poslední křesťané: Hněvivé eseje a vládné kritiky*. Praha: Herrmann, 1994, s. 260. Esej byla časopisecky publikovaná pod názvem A ještě trocha žlutku. Svým názvem narážela zejména na koncept Petra A. Bílka, který ve svých textech soustavně prosazoval textocentrický přístup a antimimetické čtení (srov. PUTNA, M., C. A ještě trocha žlutku. *Iniciály*. 1993, roč. 4, č. 36, s. 57–58).

185 Viz například její příspěvek do polistopadové diskuze o Milanu Kunderovi, v němž Richterová interpretuje svět jeho románů (a především románu *Nesmrtelnost*) „ve světě bez Boha“ (RICHTEROVÁ, S. Otázka Boha ve světě bez Boha. *Literární noviny*. 1991, roč. 2, č. 13, s. 4–5).

Resumé IV

Při pohledu na analyzovaný materiál a zejména na konkrétní kritickou a recenzentskou činnost především v revue *Souvislosti* a *Katolickém týdeníku* soudíme, že v úhrnu lze zobecnit jen nemnohé. Jistě platí, že u tohoto typu kritiky nacházíme průniky katolického i obecně křesťanského diskurzu, ovšem pokaždé v různém stupni a spíše v širším, nadkonfesijním pojetí. Přesto je mnohdy patrné jisté napětí, které, jak jsme ukázali, může vést k větším či menším nedorozuměním, a v krajním případě dokonce k otevřeným střetům. V reflexi literárního dění se postupně vytrácí někdejší silný důraz na (v náboženských systémech nepochybně pevně zakotvené) hodnoty a principy založené na představě kontinuity, univerzálního řádu, případně nadčasových a nadosobních ctností, čímž se rozmývá jedno z podstatných specifik. Nic na tom nemění ani uvedené Putnovy proklamace, jež se často přímo odvolávaly na tradice, řád a „vyšší principy“ – ty jsou v tomto ohledu spíše výjimkou. Na případné komplexnější usouvztažňování filozoficko-náboženských konceptů se zobrazovaným (fikčním) světem díla tak celkem pochopitelně dochází spíše v rozsáhlejších esejistických žánrech, v běžné kritické praxi se tak děje jen ojediněle, nesystematicky, mnohdy v notně subjektivním pojetí (srov. některé konkrétní případy zmiňované v kapitole *Kritické reflexe*).

Nemalou roli ve čtení určitého kritického aktu (také) v rozměrech katolického diskurzu, a tedy v eventuálním určení takového aktu jako projevu katolické kritiky hraje kontext; ve sledovaném období je to totiž často teprve druh periodika, spíše než jednoznačně rozeznatelný styl nebo manifestované hodnoty, co definitivně ustanoví recipientský rámec. Rizika neadekvátní interpretace v hermeneutickém kruhu samozřejmě nelze vyloučit.

I takto variabilní pojetí katolické kritiky však mají v 90. letech v řadě případů (nejzřetelněji v revue *Souvislosti*) jeden společný jmenovatel: snahu „vyjít ze sebe“, překročit ortodoxii církevní komunikace, pokusit se zamířit „ven do otevřeného prostoru ekumenického dialogu se světem, v němž jistá část inteligence stále ještě touží po pravdě a hledá ji, nespokojená snadností pouhého postmodernistického mínění“.¹⁸⁶ Tendence k dostředivosti, a to i v podobě nápadnější preference křesťanské komunity coby primárního adresáta, se – přinejmenším v pojetí časopisu *Souvislosti* – příliš neprosazuje. Tzv. katolická kritika tak v 90. letech mnohdy činí navenek vsřícné, vzhledem k okolním sebestředným tendencím jakoby protichůdné pohyby, ovšem za cenu ztráty svých jasných kontur. Neutralizuje se, její dimenze se z katolického a křesťanského určení zpravidla rozšiřují na v širším slova smyslu duchovní (spirituální). To dokládá také zmenšující se počet osobností, které bychom za katolické či obdobně profilované kritiky bez větších pochybností mohli pokládat.

186 MED, J. *Souvislosti. Literární noviny*. 1993, roč. 4, č. 10, s. 7.

Nejen pro svou stylovou rozeznatelnost je nepřehlédnutelnou personou na území katolické kritiky Martin C. Putna. V jeho práci lze pozorovat jisté trvalejší akcenty. K těm nejpodstatnějším patří, že Putnu literární tvorba zajímá jako osobní výpověď: text je pro něj dost často pouze oporou pro to, aby se nějak vztahoval k jeho autorovi, jeho názorům, vlastnostem, lidským kvalitám a v podstatě tedy k reálnému světu. Putna se tak zásadně liší od „hermeneutičtější“ založených kritiků, kteří v dané době do značné míry obnovují, popřípadě soustavněji etablojí v zásadě nepreskriptivní post/strukturalistické metody. Tito kritici s ním nejednou, ať už explicitně či implicitně polemizují (viz např. Jiří Trávníček).¹⁸⁷

Zmíněnou nedůslednost Putnova konceptu a účelovost některých jeho výroků potvrzují projevy, v nichž Putna své postuláty opouští, případně se od nich výslovně distancuje. Zaznamenat to lze například v jeho reakcích na ohlasy beletristické *Knihy Kraft* (podrobněji v kapitole Kritické reflexe), kdy se dožaduje, aby jiní kritici protentokrát jeho vlastní návrhy a postupy neuplatňovali. Například v rozhovoru pro časopis *Nové knihy*¹⁸⁸ Putna jako kritik doznává, že byl „zase usvědčen z paradoxu“. Doslova říká: „Ve spoustě kritik jsem totiž psal, jak jediné podstatné je právě autor a jak celé to strukturalistické pitvání lyrických subjektů a vypravěčů je úplně zbytečné. A teď mě nesmírně šve prvoplánové ztotožňování postav textu nebo vypravěče s autorem. Když čtu už nevímkolikátou recenzi, ve které se píše o tom, jaký je a není Putna, říkám si: Napište už konečně taky něco o té knize!“ Není pochyb o tom, že takovými a podobnými výroky prokazatelně popírajícími vlastní názorovou konzistenci Putna svůj kritický kredit (ne-li kredit celé sféry, kterou, jak jsme uvedli, navenek reprezentuje) značně podryvá. I proto se dá závěrem konstatovat, že kritika, jíž bychom mohli opatřit přízvisky katolická, křesťanská, spirituální, je – ve srovnání s některými jinými historickými obdobími – v 90. letech fenoménem skutečně sice nepřehlédnutelným, nicméně personálně do značné míry omezeným a postupem času vlivem vnitřních i vnějších faktorů stále indiferentnějším a marginálnějším.

187 TRÁVNÍČEK, J. Ad: Martin C. Putna, Antidiviš (LtN č. 47/1995). *Literární noviny*. 1995, roč. 6, č. 50, s. 6.

188 PUTNA, M., C. Démoni mekotají blahem. Martin C. Putna: Exhibicionista, nebo veřejný kající? Otázky kladlí Viktor Bezdiček, Jan Nejedlý, Lenka Sedláková. *Nové knihy*. 1996, roč. 36, č. 31, s. 8.